

DOI 10.37491/UNZ.109.2
УДК 346.91:347.91

Вікторія РЕЗНІКОВА¹,
Валентин ЩЕРБИНА²

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОЦЕСУАЛЬНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ: ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНИЙ АСПЕКТ

З урахуванням конституційних засад правосуддя та специфіки процесуального права розкривається сутність і зміст категорії «ефективність процесуально-правового регулювання». Визначено чинники, що зумовлюють ефективність процесуально-правового регулювання, та обґрунтовано їхню специфіку в господарсько-процесуальному вимірі. Розкрито роль суддівського розсуду і судового активізму в механізмі реалізації процесуальних норм та з'ясовано їхній вплив на ефективність господарського судочинства та рівень транзакційних витрат бізнесу. Приділено увагу аналізу ризиків та недоліків надмірного судового активізму для принципів правової визначеності, стабільності судової практики та ефективності процесуально-правового регулювання. Обґрунтовано сутність і основний зміст функціональної моделі господарського процесу як методологічної альтернативи нормативно-центричному підходу до організації судового розгляду. Визначено

¹ докторка юридичних наук, професорка, членкиня-кореспондентка Національної академії правових наук України, завідувачка кафедри економічного права та економічного судочинства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, reznikova@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-0149-0710>.

² доктор юридичних наук, професор, дійсний член (академік) Національної академії правових наук України, заслужений юрист України, професор кафедри економічного права та економічного судочинства, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, valentyn.shcherbyna@knu.ua, <https://orcid.org/0000-0003-4221-0965>.

основні критерії оцінювання ефективності господарських процесуальних норм, орієнтовані на поєднання правових і економіко-правових показників, до яких належать результативність процесуально-правового регулювання, процесуальна економія, динамічність судового процесу, оптимальне зіставлення інтересів особи, суспільства і держави, судова практика, гарантованість реалізації процесуальних прав та адаптивність процесуально-правових норм. Сформульовані шляхи та способи підвищення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві, з урахуванням потреб стабільності господарського обороту та сучасних умов здійснення правосуддя в Україні. Підкреслюється, що ефективність господарських процесуально-правових норм має оцінюватися через сукупність взаємопов'язаних критеріїв, які відображають не лише нормативну досконалість процесуального регулювання, але і його фактичну дієвість, економічну доцільність та здатність забезпечувати баланс інтересів у сфері господарських відносин. Такий підхід дозволяє розглядати процесуально-правове регулювання як функціональний інструмент забезпечення ефективного господарського судочинства, а не як самодостатню формальну конструкцію.

Ключові слова: ефективність процесуально-правового регулювання, критерії оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання, суддівський розсуд, судовий активізм, судова практика, господарський процес, господарське судочинство, функціональна модель господарського процесу.

Вступ. Сучасний етап розвитку правосуддя в Україні характеризується глибокими трансформаціями, зумовленими одночасним впливом конституційних реформ, євроінтеграційних процесів, цифровізації судової діяльності, а також екстраординарних викликів, пов'язаних із воєнним станом, зміною економічних умов та зростанням навантаження на судову систему. За цих умов особливої актуальності набуває питання ефективності процесуально-правового регулювання як ключового чинника спроможності судової влади забезпечувати реалізацію конституційного права на судовий захист, дотримання принципу верховенства права та стабільність правового порядку. Попри значний масив нормативних змін у сфері судочинства, ефективність процесуального права не може оцінюватися лише через призму формальної якості законодавства чи відповідності процесуальних норм абстрактним стандартам справедливої судової влади. У сучасних умовах дедалі очевиднішою стає обмеженість нормативоцентричного підходу, за якого процесуальне право розглядається як самодостатня система процедур, відокремлена від реальних соціально-економічних наслідків судової діяльності. Це особливо виразно виявляється у господарському судочинстві, де судовий процес безпосередньо впливає на економічну стабільність, інвестиційну привабливість та функціонування господарського обороту.

Господарські суди України функціонують в умовах ускладнення структури господарських спорів, зростання економічної ціни судового рішення, поширення недобросовісної процесуальної поведінки сторін і підвищених очікувань бізнесу щодо оперативності та передбачуваності судового захисту. У таких умовах процесуальна форма, побудована на жорсткому формалізмі або надмірній деталізації процедур, втрачає свою регулятивну ефективність і дедалі частіше перетворюється на джерело додаткових транзакційних витрат для учасників господарських відносин.

Особливої гостроти проблема ефективності процесуально-правового регулювання набуває у зв'язку з об'єктивною неможливістю законодавця передбачити весь спектр процесуальних ситуацій, що виникають у практиці господарського судочинства. Це актуалізує питання ролі суду в наповненні та реалізації процесуальних норм, насамперед у контексті суддівського розсуду та судового активізму, які дедалі частіше виступають інструментами адаптації процесуального регулювання до конкретних обставин справи. Водночас відсутність чітких доктринальних орієнтирів щодо меж і функціонального призначення такої активності суду породжує ризики правової невизначеності та фрагментації судової практики.

У цьому контексті особливого значення набуває переосмислення процесуального права крізь призму функціональної моделі процесу, у межах якої ефективність процесуально-правового регулювання оцінюється не лише за формальними ознаками законності, але і з урахуванням його здатності забезпечувати досягнення цілей судочинства з мінімальними процесуальними та економічними витратами. Такий підхід дозволяє інтегрувати до правового аналізу економіко-правові наслідки судового розгляду рівень транзакційних витрат бізнесу, передбачуваність судових рішень та стабільність господарського обороту.

Таким чином, актуальність цього дослідження зумовлена необхідністю комплексного доктринального осмислення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві з урахуванням сучасних викликів здійснення правосуддя в Україні, ролі суддівського розсуду та доцільності переходу від нормативоцентричного до функціонального підходу в організації судового процесу. Розв'язання цієї проблеми має як теоретичне, так і вагомое практичне значення для підвищення спроможності господарських судів забезпечувати ефективний, передбачуваний та економічно доцільний судовий захист прав та охоронюваних законом інтересів суб'єктів господарювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми окремих аспектів ефективності судочинства, включаючи його критерії та шляхи підвищення, останнім часом були предметом наукових досліджень представників різних галузей процесуальної науки, зокрема: Х. Джавадова [1], В. Коверзнева [5], С. Короеда [6], Р. Мельничука [4], О. Ткачука [2; 3] та інших українських науковців. Водночас за межами досліджень залишаються питання щодо критеріїв (показників) оцінювання ефективності господарського судочинства з погляду на ефективність процесуально-правових

норм, якими регулюється діяльність господарських судів з відправлення правосуддя.

Проблематика ефективності процесуально-правового регулювання належить до міждисциплінарного поля, у межах якого поєднуються:

- 1) загальнотеоретичні підходи до ефективності права,
- 2) доктринальні конструкції процесуального права щодо завдань судочинства та стандартів справедливого суду,
- 3) економіко-правові підходи (насамперед крізь призму категорії транзакційних витрат) до оцінювання «вартості» правозастосування для учасників господарського обороту.

У загальній теорії права ефективність правового регулювання традиційно пов'язується з досягненням соціально значущого результату за допомогою юридичних засобів, співмірністю правових інструментів поставленим цілям, а також реальністю (дієвістю) приписів у практиці [7]. При цьому в останніх дослідженнях наголошується, що питання ефективності правового регулювання в нашій державі сьогодні набуває нового підходу до його розуміння. Динамічність суспільних відносин (поява нових та видозміна тих, що виникли раніше) зумовлює потребу формування правової системи держави з урахуванням потреб особи, які викликані гарантуванням основоположних і невід'ємних прав і свобод. Перехід до цивілізованого демократичного суспільства та правової держави, ефективного правового регулювання має відбуватись, зокрема, за допомогою підвищення рівня правової свідомості та культури, формування членів суспільства стійкого переконання в необхідності правомірної поведінки та відкидання будь-яких виявів правового нігілізму [8].

Водночас у процесуальному праві категорія ефективності набуває особливої специфіки, оскільки безпосередньо «прив'язана» до конституційних засад правосуддя та до стандарту справедливого судового розгляду, зокрема — вимоги розумного строку як складової права на суд (п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод). У сучасній процесуальній доктрині ефективність судочинства та процесуальних норм поряд із вимогами законності й забезпеченням процесуальних гарантій дедалі частіше оцінюється через здатність процедури забезпечувати практичний і своєчасний захист прав та законних інтересів, а також через вплив судового процесу на поведінку учасників господарського обороту і рівень їхніх витрат. У цьому контексті особливе значення мають наукові підходи до «розумних строків» судового розгляду та критеріїв їх визначення, які доктринально пов'язуються зі стандартами Конвенції та практикою Європейського суду з прав людини (далі — ЄСПЛ), а також із концептуальними уявленнями про предмет і функції процесуального права. Зокрема, в науковій літературі обґрунтовується, що розумність строків має оцінюватися крізь призму складності справи, поведінки учасників процесу та органів влади, а також значущості предмета спору для заявника [9; 10; 11]. Відповідні орієнтири є релевантними і для господарського судочинства, з огляду на потреби стабільності господарського обороту.

Водночас у господарсько-процесуальній площині проблема ефективності процесуально-правового регулювання вимагає поєднання юридичних критеріїв із економіко-правовими індикаторами, оскільки тривалість і передбачуваність судової процедури прямо корелюють із транзакційними витратами бізнесу, ризиками «прогресуючих збитків», а також із загальною довірою до механізмів примусового забезпечення зобов'язань. Саме ця обставина зумовлює потребу розгортання функціонального підходу до оцінювання процесуальних норм як інструментів, що мають забезпечувати не лише формальну упорядкованість процесу, а й практичну результативність та економічну доцільність судового захисту.

Мета та завдання дослідження. Метою дослідження є комплексне доктринальне осмислення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві України, обґрунтування доцільності переходу до функціональної моделі господарського процесу та визначення ролі суддівського розсуду і судового активізму як інструментів забезпечення ефективного, економічно доцільного і передбачуваного судового захисту прав та інтересів суб'єктів господарювання. Для досягнення поставленої мети в дослідженні передбачається вирішення таких взаємопов'язаних завдань: розкрити сутність і зміст категорії «ефективність процесуально-правового регулювання» з урахуванням конституційних засад правосуддя та специфіки процесуального права; визначити чинники, що зумовлюють ефективність процесуально-правового регулювання, та обґрунтувати їхню специфіку в господарсько-процесуальному вимірі; дослідити роль суддівського розсуду і судового активізму в механізмі реалізації процесуальних норм, з'ясувати їхній вплив на ефективність господарського судочинства та рівень транзакційних витрат бізнесу; проаналізувати ризики та недоліки надмірного судового активізму для принципу правової визначеності, стабільності судової практики та ефективності процесуально-правового регулювання; обґрунтувати сутність і основний зміст функціональної моделі господарського процесу як методологічної альтернативи нормативоцентричному підходу до організації судового розгляду; запропонувати авторські критерії оцінювання ефективності господарських процесуальних норм, орієнтовані на поєднання правових і економіко-правових показників; сформулювати авторські шляхи та способи підвищення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві з урахуванням потреб стабільності господарського обороту та сучасних умов здійснення правосуддя в Україні.

Результати дослідження. Запроваджена в Україні система оцінювання якості роботи суду, основними складовими елементами якої визначено стандарти якості роботи суду, критерії якості роботи суду, показники якості роботи суду та методи оцінювання [5, с. 4], що характеризують суд як спеціалізовану державну установу, лише частково торкаються таких аспектів ефективності судочинства, як: ефективність роботи суду у вирішенні справ; своєчасність судового розгляду та якість написання судового рішення. Таке спрямування оцінювання якості роботи суду з переважанням

організаційних та організаційно-правових аспектів не дозволяє, на наш погляд, скласти повне уявлення про ефективність господарського судочинства, визначити яку можна, виходячи з процесуально-правових аспектів діяльності суду.

У доктрині господарського процесуального права поняття ефективності судочинства розглядається загалом як зіставлення між метою правосуддя (захист порушених прав і законних інтересів суб'єктів господарювання) та результатами діяльності суду з урахуванням витрат часу, ресурсів і дотримання правових стандартів. Ця теза знаходить підтвердження в наукових підходах, у межах яких ефективність судочинства та процесуальних норм пов'язується із практичною результативністю судового захисту, процесуальною економією, передбачуваністю судової практики та забезпеченням балансу процесуальних гарантій [5; 6; 12; 13; 14; 15]. Іншими словами, це здатність судочинства справедливим, неупередженим та своєчасним вирішенням судом спорів та розглядом справ забезпечувати ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав і законних інтересів фізичних та юридичних осіб — суб'єктів господарювання, держави та місцевого самоврядування.

У разі, якщо мова йде про ефективність господарського судочинства, першочерговому аналізу має підлягати саме ефективність правового регулювання процесуальної діяльності суду. Такий підхід зумовлений як нормативною природою господарського процесу, так і його функціональним призначенням у механізмі забезпечення стабільності господарського обороту. Господарське судочинство є інституціоналізованою формою здійснення правосуддя у сфері господарських відносин, а відтак — не сукупністю окремих управлінських чи організаційних дій, а системно врегульованою юридичною діяльністю суду, що реалізується в межах визначеної процесуальної форми. Саме процесуально-правові норми визначають структуру провадження, межі та способи реалізації суддівського розсуду, порядок доказування, інструменти протидії зловживанням процесуальними правами, механізми концентрації та економії процесу, а також гарантії забезпечення змагальності та рівності сторін. Тому ефективність господарського судочинства як цілісного явища не може бути оцінена поза аналізом якості, узгодженості та функціональної спроможності відповідного процесуального регулювання. Зважаючи на конституційні засади правосуддя та завдання господарського судочинства, визначені процесуальним законодавством, процесуальна форма не є нейтральною технічною оболонкою. Вона виступає юридичним інструментом організації судової діяльності, від належного конструювання якого залежить досягнення кінцевої мети — своєчасного, справедливого та ефективного захисту прав та законних інтересів суб'єктів господарювання. Якщо процесуальна модель не забезпечує концентрацію процесу, передбачуваність процедурних рішень, розумні строки розгляду справи та належний баланс процесуальних гарантій, то навіть високий професійний рівень суддів чи належна організація судової системи не здатні компенсувати системні дефекти нормативного регулювання. Більше того, в господарському судочинстві процесуальна діяльність

суду має безпосередній економіко-правовий вимір. Часовий параметр розгляду спору, можливість оперативного застосування заходів процесуального примусу або забезпечення позову, чіткість процедур доказування та передбачуваність судової практики прямо впливають на рівень транзакційних витрат суб'єктів господарювання, ризик накопичення збитків та загальну стабільність договірних зв'язків. У цьому сенсі процесуально-правове регулювання виступає не лише механізмом внутрішньої організації судової діяльності, а й чинником економічної безпеки та передбачуваності господарського обороту. Ефективність господарського судочинства, таким чином, має розглядатися як похідна від ефективності процесуально-правового регулювання, оскільки саме останнє визначає: (1) архітектуру судового розгляду; (2) інструментальний набір, доступний суду для досягнення результату; (3) межі та спрямованість суддівського розсуду; (4) зіставлення між процесуальними гарантіями та процесуальною економією; (5) ступінь передбачуваності та стабільності правозастосування. Нормативна конструкція процесу задає «рамку ефективності», у межах якої здійснюється судова діяльність, і водночас формує потенційні обмеження або стимули для досягнення результативності. Відтак аналіз ефективності господарського судочинства, який оминає оцінювання ефективності процесуального регулювання діяльності суду, є методологічно неповним. Саме процесуально-правові норми виступають первинною ланкою механізму забезпечення судового захисту у сфері господарювання. Їхня системна узгодженість, функціональна доцільність, адаптивність до сучасних умов здійснення правосуддя та здатність мінімізувати надмірні часові й економічні витрати становлять базис, без якого ефективність господарського судочинства як цілісного правового явища не може бути досягнута і відповідно не може бути належним чином оцінена.

Як зазначав П. М. Рабінович, ефективність правового регулювання характеризується зіставленням реальних результатів здійснення закону з його метою [16, с. 15]. Варто погодитися з тим, що ефективність процесуально-правових норм залежить від якості процесуального закону, неухильного дотримання його приписів судом та учасниками судового процесу і запобігання зловживанню процесуальними правами, які можна характеризувати як умови застосування процесуальних норм.

Ефективність процесуально-правового регулювання є інтегральною правовою характеристикою процесуального законодавства та практики його застосування, яка відображає здатність системи процесуально-правових норм, принципів і механізмів у взаємодії з судовою діяльністю забезпечувати реалізацію конституційно визначених цілей правосуддя шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ і вирішення спорів, гарантованого здійснення процесуальних прав та обов'язків учасників процесу і ухвалення реально виконуваних судових рішень, за умови оптимального зіставлення між досягнутим правовим результатом і витратами процесуальних ресурсів (часових, фінансових, організаційних) із дотриманням балансу приватних і публічних інтересів. На відміну від матеріально-правового регулювання, ефективність процесуального права не зводиться лише до досягнення кінцевого правового

результату, а охоплює якість, спосіб та «вартість» його досягнення, що зумовлює багатофакторний характер оцінювання процесуально-правового регулювання та неможливість його редукції до формально-нормативного аналізу.

Ефективність процесуально-правового регулювання **формується під впливом сукупності взаємопов'язаних чинників, які діють як на нормативному, так і на правозастосовному рівнях.**

Первинним і визначальним фактором ефективності процесуально-правового регулювання є його **відповідність конституційним засадам правосуддя** — насамперед принципам верховенства права, доступу до правосуддя, рівності учасників процесу перед законом і судом, змагальності та диспозитивності (у межах, визначених законом), а також обов'язковості судового рішення. Процесуальні норми, які є формально чинними, проте не забезпечують реальної реалізації зазначених засад, не можуть визнаватися ефективними, незалежно від рівня їхньої техніко-юридичної досконалості.

Вагомим фактором ефективності є **якість нормативної конструкції процесуальних норм**, що виявляється в чіткості та визначеності процесуальних приписів, внутрішній узгодженості процесуального законодавства, відсутності системних прогалин і колізій, а також у відповідності процесуальної форми меті правового регулювання. Як надмірна деталізація, так і надмірна абстрактність процесуальних норм негативно впливають на ефективність регулювання, оскільки обмежують здатність суду адаптувати процесуальну форму до конкретних обставин справи без порушення принципу правової визначеності.

Окрему групу становлять **інституційні фактори**, пов'язані з організаційними та кадровими можливостями судової влади, зокрема, організація судової системи, рівень суддівського навантаження, спроможність суду дотримуватися розумних процесуальних строків, ефективність судового адміністрування. Процесуально-правове регулювання не може бути ефективним у відриві від реальних інституційних умов здійснення правосуддя, що прямо впливає з положень законодавства про судоустрій і статус суддів.

Суттєвий вплив на ефективність процесуально-правового регулювання справляють **правозастосовні фактори**, передусім — якість судової діяльності. Вона визначається рівнем професійної підготовки суддів, їхньою здатністю здійснювати належне процесуальне керівництво справою та обґрунтовано реалізовувати суддівський розсуд. У цьому контексті суддівський розсуд виступає функціональним елементом механізму ефективності процесуально-правового регулювання, покликаним забезпечити його гнучкість і результативність, а не відхиленням від принципу законності.

Не менш важливими є **фактори правової культури учасників процесу**, оскільки процесуальне право реалізується у взаємодії суду та сторін спору. Рівень добросовісності процесуальної поведінки, поширеність процесуальних зловживань, сприйняття суду як ефективного та авторите-

тного механізму захисту прав безпосередньо впливають на здатність процесуально-правового регулювання досягати своїх цілей у практичній площині.

Господарський процес має виразну економіко-правову природу, що зумовлює специфічний зміст і ієрархію факторів ефективності процесуально-правового регулювання. На відміну від інших видів судочинства, господарський процес функціонує у тісному зв'язку з господарським оборотом, а відтак його ефективність безпосередньо впливає на стабільність, передбачуваність і безперервність господарської діяльності.

На нашу думку, факторами ефективності процесуально-правового регулювання слід визнати:

1) **відповідність процесуальних норм економічній природі господарських спорів.** Ефективність господарських процесуальних норм визначається їхньою здатністю забезпечувати оперативне та передбачуване вирішення спорів, мінімізувати негативні наслідки правової невизначеності та сприяти стабільності господарського обороту. Процесуальна форма, яка не враховує економічну ціну судового часу, наслідки затягування розгляду справи та ризику блокування господарської діяльності, втрачає регулятивну цінність для бізнесу, навіть за умови формальної відповідності вимогам законності;

2) **процесуальну економію як системоутворювальний фактор ефективності.** У господарському судочинстві процесуальна економія набуває самостійного нормативного та функціонального значення, охоплюючи оптимальне співвідношення між складністю справи та обсягом процесуальних дій, недопущення надмірного формалізму, а також активну роль суду у запобіганні затягуванню процесу та процесуальним зловживанням. Процесуальні норми, які допускають необґрунтоване ускладнення процедури або створюють умови для недобросовісної процесуальної поведінки, об'єктивно підвищують транзакційні витрати бізнесу і тому не відповідають критерію ефективності;

3) **суддівський розсуд як чинник економіко-правової ефективності господарського процесу.** У цій сфері суддівський розсуд виконує подвійну функцію: правову — забезпечення справедливого, пропорційного та обґрунтованого застосування процесуальних норм; та економічну — оптимізацію процесуальних витрат учасників справи. Обґрунтоване використання суддівського розсуду дозволяє пропорційно визначати обсяг доказування, своєчасно реагувати на недобросовісну процесуальну поведінку сторін, а також раціоналізувати строки судового розгляду, що безпосередньо впливає на зниження транзакційних витрат у господарському обороті;

4) **стабільність і передбачуваність судової практики як індикатор ефективності процесуально-правового регулювання.** Для господарського судочинства передбачуваність застосування процесуальних норм має критичне значення, оскільки безпосередньо впливає на планування господарської діяльності, оцінку судових ризиків та прийняття інвестиційних рішень. Нестабільна або суперечлива судова практика, навіть

за наявності якісного нормативного регулювання, свідчить про обмежену ефективність процесуально-правового механізму.

Виходячи з викладеного, **оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання** доцільно розглядати як системну, методологічно структуровану та науково обґрунтовану діяльність, спрямовану на встановлення ступеня відповідності нормативно закріпленої моделі процесуальної діяльності її функціональному призначенню, завданням і принципам відповідної галузі процесуального права, а також об'єктивним потребам правозастосування. Інакше кажучи, **оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання** — це системна науково обґрунтована діяльність із пізнання та аналізу, спрямована на встановлення ступеня відповідності нормативно закріплених процесуально-правових засобів, процедур і механізмів цілям, завданням та принципам відповідної галузі процесуального права, а також реальним потребам правозастосування, що здійснюється шляхом зіставлення нормативно визначеної моделі процесуальної діяльності з фактичними результатами її реалізації з метою забезпечення належного, своєчасного, справедливого та економічно доцільного захисту прав, свобод та законних інтересів учасників процесу; досягнення процесуальної економії, правової визначеності та передбачуваності судової діяльності; виявлення нормативних дефектів, колізій, прогалин і дисфункцій процесуально-правового регулювання; формування науково обґрунтованих висновків і рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства та практики його застосування.

Відтак йдеться не про формальну перевірку відповідності окремих норм вимогам юридичної техніки, а про комплексний аналіз їхньої функціональної спроможності забезпечувати результат, який відповідає конституційним засадам правосуддя та галузевим завданням судочинства. Сутність такого оцінювання полягає в зіставленні нормативно визначеної конструкції процесу (його стадійності, інструментів доказування, меж суддівського розсуду, процедурних гарантій тощо) із фактичними результатами її реалізації у правозастосовній практиці. Критерієм виступає не лише формальна законність здійснення процесуальних дій, а їхня здатність забезпечити належний, своєчасний, справедливий і економічно доцільний захист прав, свобод і законних інтересів учасників процесу. У цьому аспекті оцінювання охоплює встановлення рівня досягнення процесуальних цілей; аналіз процесуальної економії та передбачуваності судової діяльності; виявлення нормативних дефектів, колізій, прогалин і дисфункцій регулювання; формування науково обґрунтованих рекомендацій щодо вдосконалення законодавства та практики його застосування.

У господарсько-процесуальному вимірі оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання набуває виразної **економіко-правової природи**. Це зумовлено тим, що господарське судочинство функціонує в середовищі динамічних економічних відносин (як комерційних відносин, так і відносин некомерційного господарювання), у яких часові та процедурні параметри спору безпосередньо впливають на економічну по-

ведінку суб'єктів господарювання. Відтак аналіз ефективності має включати зіставлення процесуальних витрат і досягнутого результату (часові, фінансові, адміністративні ресурси); здатність процесуальних механізмів забезпечувати стабільність господарського обороту та мінімізувати транзакційні витрати; відповідність процесуальної форми потребам сучасних економічних відносин із дотриманням розумного балансу між формалізмом і диспозитивністю. Саме через таку призму процесуально-правове регулювання постає не як самодостатня нормативна конструкція, а як інструмент упорядкування економічної взаємодії учасників господарського обороту.

У цьому контексті на окрему увагу заслуговує також питання **зіставлення процесуально-правового регулювання та оперативності судової діяльності**. На відміну від матеріально-правового регулювання, де ефективність традиційно пов'язується з належним формуванням і розвитком регулятивних правовідносин, процесуальне право має інструментальний характер: його безпосереднім призначенням є організація судової діяльності та процесуальної поведінки учасників таким чином, щоб забезпечити реальне й своєчасне відновлення порушених прав. Тому оперативність не може розглядатися як зовнішній або другорядний показник. Вона становить внутрішню характеристику якості процесуальної форми, що впливає зі стандарту справедливого судового розгляду, зокрема вимоги розумного строку, гарантованої п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. Змістовно категорія «розумний строк» виконує функцію нормативного балансира між процесуальними гарантіями та процесуальною економією. З одного боку, процедура має забезпечувати повноту з'ясування обставин справи, змагальність і рівність сторін; з іншого — вона не повинна допускати такої тривалості розгляду, яка нівелює практичну цінність судового захисту. У господарському судочинстві цей баланс має підвищену значущість, оскільки часовий вимір спору трансформується у конкретні економічні наслідки: зростання транзакційних витрат, ризик накопичення збитків, ускладнення доступу до фінансування, зниження передбачуваності договірних зв'язків тощо. Отже, оперативність є не лише процесуальною, а й економічною категорією, інтегрованою у зміст ефективності господарського судочинства. Саме тому оцінювання ефективності господарських процесуальних норм не може обмежуватися перевіркою формальної законності застосування процедури. Воно має охоплювати здатність процесуальної форми забезпечити своєчасний та результативний судовий захист за збереження належного рівня гарантій. Така здатність виявляється у:

- а) нормативній пристосованості процесуальних інструментів до забезпечення динамічного розгляду справи без втрати справедливості (концентрація доказування, інструменти протидії зловживанням, процесуальна економія тощо);
- б) передбачуваності та сталій судовій практиці, що знижує витрати на правову невизначеність;
- в) оптимальному балансі суддівського розсуду та меж судового активізму, які можуть сприяти досягненню результату, але за відсутності належних обмежень — створювати ризики для правової визначеності.

Таким чином, оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві має здійснюватися через систему взаємопов'язаних юридичних та економіко-правових критеріїв, що дозволяють комплексно оцінити не лише нормативну досконалість процесуальної моделі, а й її реальну функціональну спроможність забезпечувати своєчасний, передбачуваний та економічно виправданий судовий захист у сфері господарських відносин.

Останнім часом в українській процесуально-правовій доктрині та судовій практиці спостерігається зростання уваги до феномену *суддівського розсуду* як необхідного елемента здійснення правосуддя в умовах ускладнення господарських правовідносин, динамізму економічних процесів та підвищених вимог до оперативності й гнучкості судового захисту [17; 18; 19; 20]. Водночас, попри активне осмислення суддівського розсуду з позицій його меж, допустимості та гарантій від зловживань, його вплив на ефективність процесуальних норм і господарського судочинства загалом залишається недостатньо дослідженим, що знижує евристичний потенціал відповідних наукових розвідок.

Вважаємо, що суддівський розсуд у господарському процесі слід розглядати не як виняток із принципу законності, а як інституційно зумовлений елемент механізму процесуально-правового регулювання, що забезпечує адаптацію абстрактних процесуальних норм до конкретних фактичних та економічних обставин спору. У цьому сенсі суддівська дискреція виконує компенсаторну функцію, нівелюючи об'єктивні обмеження нормативного регулювання, яке за своєю природою не здатне охопити все розмаїття господарських спорів і процесуальних ситуацій. Таким чином, ефективність процесуально-правових норм не може оцінюватися ізольовано від практики їх застосування, а суддівський розсуд виступає сполучною ланкою між нормативною моделлю процесу та її фактичною реалізацією.

Ефективність господарських процесуальних норм виявляється не лише в їхній формальній визначеності, а передусім — у здатності забезпечувати досягнення цілей господарського судочинства з мінімальними процесуальними та економічними витратами. У цьому контексті суддівський розсуд безпосередньо впливає на реальну дієвість процесуальних інструментів, зокрема інститутів забезпечення позову, процесуальних строків, доказування, розподілу судових витрат; гнучкість застосування процесуальних норм, що дозволяє уникати надмірного формалізму та процесуального зловживання; збалансованість процесуальної економії та гарантій справедливого судового розгляду, що є ключовим для господарських спорів із значним економічним ефектом. Недостатній або формалізований суддівський розсуд здатний нівелювати потенціал навіть нормативно досконалих процесуальних норм, тоді як обґрунтована та мотивована дискреція, навпаки, підвищує їхню функціональну ефективність.

На макрорівні суддівський розсуд впливає на ефективність господарського судочинства через забезпечення оперативності розгляду справ та оптимального управління процесом; формування передбачуваної та стабільної судової практики, що знижує рівень правової невизначеності в госпо-

дарському обороті; мінімізацію транзакційних витрат суб'єктів господарювання, пов'язаних із судовим захистом; підвищення довіри до суду як інституту економічної стабільності. У цьому аспекті суддівський розсуд постає не лише процесуальним явищем, а й економіко-правовим інструментом, який опосередковано впливає на ефективність функціонування ринку та інвестиційний клімат. Недостатня увага до взаємозв'язку суддівського розсуду та ефективності процесуально-правового регулювання призводить до фрагментарного аналізу господарського процесу, в якому або переоцінюється нормативна складова, або ігнорується реальний вплив правозастосовної діяльності суду. Це зумовлює необхідність формування інтегрованого підходу до оцінювання ефективності господарських процесуальних норм, у межах якого суддівський розсуд розглядався б як один із ключових критеріїв практичної дієвості зазначених норм.

У зв'язку з необхідністю забезпечення ефективності процесуально-правового регулювання в умовах ускладнення господарських відносин, зростання економічної ціни судового спору та об'єктивної обмеженості законодавця в передбаченні всього спектра можливих процесуальних ситуацій, особливої актуальності набуває також проблематика *судового активізму* в господарському судочинстві. За таких умов судовий активізм постає не як відхилення від принципу законності, а як інституційно зумовлений спосіб реагування суду на дисфункції процесуального регулювання, спрямований на досягнення цілей правосуддя та забезпечення реальної дієвості процесуальних норм.

З позицій оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання судовий активізм виявляється передусім у функціональному наповненні рамкових і оціночних процесуальних норм, зміст яких не може бути повністю визначений на рівні законодавчого припису. У господарському процесі це стосується, зокрема, управління доказуванням, застосування та коригування процесуальних строків, реагування на зловживання процесуальними правами, а також здійснення судом процесуального керівництва справою. У таких випадках активна роль суду виконує компенсаторну функцію, нейтралізуючи надмірний формалізм або прогалини правового регулювання та забезпечуючи досягнення нормативно визначених цілей процесу.

Водночас судовий активізм має безпосередній вплив на економіко-правову складову ефективності господарського судочинства, оскільки через управління процесом суд фактично формує рівень транзакційних витрат учасників господарського обороту. Обґрунтований і виважений активізм сприяє скороченню строків розгляду справ, мінімізації процесуальних зловживань, зниженню рівня правової невизначеності та підвищенню передбачуваності судових рішень, що є критично важливим для стабільності господарських відносин і довіри бізнесу до судової системи.

Водночас судовий активізм не є безумовно позитивним явищем, на що вже неодноразово зверталася увага в правовій літературі [22; 23]. Надмірний або неконтрольований активізм здатний трансформуватися у фактор зниження ефективності процесуально-правового регулювання, оскі-

льки призводить до розмивання меж суддівського розсуду, підриву принципу правової визначеності та фрагментації судової практики. У таких умовах активна роль суду перестав виконувати компенсаторну функцію і набуває рис процесуальної свавільності, що підвищує правові ризики для суб'єктів господарювання та ускладнює прогнозування результатів судового захисту.

Особливу небезпеку для господарського процесу становить ситуація, коли судовий активізм виходить за межі функціонального тлумачення процесуальних норм і фактично підміняє законодавче регулювання, що негативно впливає на стабільність правового середовища та економічну доцільність звернення до суду як механізму вирішення господарських спорів.

Виходячи з цього, допустимість і доцільність судового активізму повинні оцінюватися лише через призму його функціональної спрямованості, зокрема зважаючи на те, чи сприяє він досягненню цілей господарського судочинства, забезпеченню процесуальної економії, зниженню транзакційних витрат та формуванню стабільної і передбачуваної судової практики. Саме такий підхід дозволяє чітко відмежувати ефективний судовий активізм від практик, що підривають довіру до суду як інституту забезпечення економічної стабільності.

Отже, судовий активізм у господарському судочинстві доцільно розглядати не як самостійну цінність, а як можливий допоміжний інструмент забезпечення ефективності процесуально-правового регулювання, межі та інтенсивність застосування якого мають визначатися вимогами законності, принципом правової визначеності та оцінкою його економіко-правових наслідків для учасників господарського обороту. Водночас ігнорування цих обмежень породжує низку системних ризиків, зокрема ризик розмивання меж суддівського розсуду та підміни процесуального закону індивідуальними уявленнями суду щодо доцільності, що підриває передбачуваність господарського судочинства. Надмірний активізм також здатний спричинити фрагментацію судової практики, підвищення рівня правової невизначеності та зростання транзакційних витрат бізнесу, пов'язаних із неможливістю прогнозувати процесуальні наслідки судового захисту. За таких умов судовий активізм втрачає функціональний характер і трансформується з інструменту підвищення ефективності в чинник її зниження, що негативно позначається на стабільності господарського обороту та довірі до суду.

Традиційні підходи до оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання ґрунтуються переважно на таких юридико-догматичних критеріях, як: відповідність процесуальних норм принципам судочинства, їхня внутрішня узгодженість або формальна визначеність. Проте в господарському судочинстві такий підхід виявляється недостатнім, оскільки ігнорує економічні наслідки функціонування процесуального механізму для суб'єктів господарювання.

Запровадження економіко-правового підходу зумовлене тим, що господарський процес є інституційним елементом господарського обороту, а судові вирішення господарського спору завжди супроводжується ви-

тратами, які виходять за межі судових витрат у вузькому розумінні. Йдеться про транзакційні витрати, що включають часові, фінансові, організаційні та репутаційні втрати бізнесу, пов'язані з участю у судовому процесі.

У межах економіко-правового підходу ефективність процесуально-правових норм пропонується оцінювати через їхню здатність мінімізувати транзакційні витрати бізнесу без шкоди для гарантій справедливого судового розгляду. До таких витрат, зокрема, належать витрати часу на проходження процесуальних стадій; витрати на правничу допомогу та процесуальне представництво; втрати від невизначеності правового статусу спірних активів; упущені економічні вигоди внаслідок тривалого судового розгляду; витрати, пов'язані з процесуальними зловживаннями іншої сторони тощо. Процесуально-правова норма, яка формально забезпечує рівність сторін, але допускає надмірне затягування процесу або процесуальну поведінку, що підвищує транзакційні витрати, не може визнаватися ефективною з економіко-правового погляду.

Ключовим елементом запропонованого підходу є **обґрунтування ролі суддівського розсуду як функціонального інструменту управління транзакційними витратами в господарському судочинстві**. Суддівський розсуд дозволяє гнучко застосовувати процесуальні строки з урахуванням складності спору; запобігати процесуальним зловживанням; пропорційно визначати обсяг доказування; оптимізувати процесуальні дії без шкоди для результативності розгляду справи. Таким чином, обґрунтоване та мотивоване використання суддівської дискреції сприяє не лише досягненню справедливого результату, а й зменшенню загального «процесуального навантаження» на бізнес.

Запровадження економіко-правового підходу не означає підміни правових цінностей економічною доцільністю. Навпаки, йдеться про раціоналізацію процесуально-правового регулювання, в межах якої суддівський розсуд здійснюється в межах закону, є мотивованим і передбачуваним, підлягає апеляційному та касаційному контролю. Це дозволяє уникнути ризиків свавільності та забезпечити баланс між ефективністю і правовою визначеністю.

Запропонований підхід дає змогу розглядати господарські процесуальні норми не як самодостатні приписи, а як інструменти регулювання економічної поведінки; виявляти процесуальні конструкції, що об'єктивно підвищують транзакційні витрати; формувати критерії оцінювання ефективності процесуальних норм з урахуванням їхнього реального впливу на господарський оборот. У цьому сенсі економіко-правовий підхід створює підґрунтя для переосмислення ролі суду в господарському процесі — від пасивного «арбітра» до активного «процесуального менеджера», здатного забезпечити ефективне, економічно доцільне та справедливе судочинство.

З викладеного напрошується висновок про те, що запровадження економіко-правового підходу до оцінювання процесуальної ефективності дозволяє розглядати господарські процесуальні норми крізь призму їх здатності знижувати транзакційні витрати бізнесу, а суддівський розсуд — як ключовий інструмент реалізації такої ефективності, що поєднує правову визначеність із економічною доцільністю.

Ефективність процесуально-правових норм у господарському судочинстві не може зводитися до формальної відповідності процесуальних приписів вимогам законності чи їхньої внутрішньої логічної узгодженості. Вона має оцінюватися через здатність таких норм забезпечувати досягнення цілей господарського судочинства [21] в реальних умовах правозастосування з урахуванням економічної природи господарських спорів та потреб стабільного господарського обороту.

Відтак **основними критеріями ефективності процесуально-правових норм можуть бути визнані такі:**

1. Результативність процесуально-правового регулювання. Результативність є базовим, інтегративним критерієм ефективності процесуально-правових норм і полягає у здатності процесуального регулювання забезпечувати реальне досягнення мети судового захисту, а не лише формальне проходження процедурних стадій. У господарському процесі результативність виявляється через реальне відновлення порушених чи оспорюваних прав суб'єктів господарювання; виконуваних судових рішень; здатність процесуальних норм забезпечувати правову визначеність у господарських відносинах. Процесуальна норма, яка формально відповідає принципам процесуального права, але не забезпечує досягнення правового результату, не може визнаватися ефективною.

2. Процесуальна економія. Процесуальна економія є ключовим критерієм ефективності саме в господарському судочинстві, оскільки безпосередньо пов'язана з мінімізацією транзакційних витрат учасників господарських відносин. Вона охоплює оптимальність процесуальних строків; пропорційність процесуальних дій меті судового розгляду; недопущення надмірного формалізму та дублювання процесуальних процедур. Ефективні господарські процесуальні норми мають забезпечувати баланс між швидкістю розгляду справи та якістю судового рішення, не перекладаючи надмірний фінансовий і часовий тягар на сторін спору.

3. Динамічність судового процесу. Динамічність судового процесу відображає здатність процесуальних норм адаптуватися до змін фактичних обставин та поведінки сторін, не втрачаючи при цьому правової визначеності. Для господарського процесу це означає можливість оперативного реагування суду на зловживання процесуальними правами; гнучкість процедур доказування; здатність суду ефективно управляти процесом. Норми, що не забезпечують належної динамічності, призводять до затягування розгляду справ і, як наслідок — зниження довіри до господарського судочинства як інструменту економічного захисту.

4. Оптимальне співвідношення інтересів особи, суспільства і держави. Цей критерій відображає публічно-приватну природу господарського судочинства. Ефективність процесуальних норм полягає не лише в захисті приватного інтересу сторін спору, але і в забезпеченні стабільності господарського обороту; передбачуваності правового середовища; авторитету судової влади. Процесуальні норми, що надмірно орієнтовані лише на інтереси сторін, можуть суперечити публічним цілям, тоді як над-

мірна публікація процесу знижує його привабливість для бізнесу. Ефективність досягається лише за умови дотримання балансу публічних та приватних інтересів.

5. Судова практика як критерій ефективності. Судова практика є похідним, але водночас самостійним критерієм ефективності процесуально-правових норм, оскільки саме в ній виявляється реальна дієвість нормативних приписів. Для господарського процесу важливими є сталість та узгодженість підходів судів; передбачуваність результатів застосування процесуальних норм; наявність мотивованого суддівського розсуду. Процесуальні норми, які породжують суперечливу або хаотичну практику, свідчать про їх обмежену ефективність, незалежно від якості нормативного формулювання.

6. Гарантованість реалізації процесуальних прав. Ефективна процесуальна норма повинна не лише проголошувати права учасників процесу, але й створювати реальні механізми їх здійснення та захисту. У господарському процесі це особливо важливо, зважаючи на нерівність процесуальних ресурсів сторін.

7. Адаптивність процесуально-правових норм. Адаптивність означає здатність процесуального регулювання відповідати сучасним формам господарської діяльності, зокрема: цифровізації, ускладненню корпоративних структур, транскордонним відносинам. Норми, що не враховують цих чинників, втрачають ефективність навіть за формальної їх чинності.

На завершення нашого дослідження видається за можливе констатувати, що **підвищення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві потребує комплексного підходу**, що виходить за межі суто нормативного вдосконалення процесуального законодавства і передбачає узгоджений розвиток нормативних, правозастосовних та інституційних елементів механізму господарського процесу. У цьому контексті доцільно, на нашу думку, виокремити такі взаємопов'язані напрями.

По-перше, ключовим напрямом є **функціональна оптимізація процесуальних норм**, що передбачає їх переорієнтацію з формального регулювання процесуальних дій на забезпечення досягнення цілей господарського судочинства. Йдеться не про подальшу деталізацію процесуальних приписів, а про формування таких нормативних конструкцій, які б поєднували достатній рівень визначеності з можливістю обґрунтованого суддівського розсуду. Надмірний нормативний формалізм у господарському процесі об'єктивно знижує його ефективність, оскільки унеможливорює адекватне реагування суду на динаміку господарських відносин і сприяє зростанню транзакційних витрат бізнесу.

По-друге, самостійного значення набуває **інституціоналізація процесуальної економії** як системоутворювальний принцип господарського судочинства. Процесуальна економія має розглядатися не як факультативна цінність, а як критерій оцінювання якості процесуальних рішень суду та ефективності відповідних норм. Це передбачає активну роль суду у процесуальному менеджменті справи, запобіганні зловживанням процесуальними правами, пропорційному визначенні обсягу доказування

та оптимізації процесуальних строків з урахуванням складності спору та економічної ціни судового захисту.

По-третє, важливим напрямом підвищення ефективності процесуально-правового регулювання є **розвиток доктринально обґрунтованої моделі «ефективного суддівського розсуду»** в господарському процесі. Така модель має ґрунтуватися на чітких орієнтирах законності, вмотивованості, пропорційності та передбачуваності судових рішень. Суддівський розсуд у цьому вимірі постає не як загроза правовій визначеності, а як інструмент забезпечення реальної дієвості процесуальних норм і зниження негативних економіко-правових наслідків затягування судового розгляду для учасників господарського обороту.

По-четверте, підвищення ефективності господарського процесу неможливе без **забезпечення стабільності та узгодженості судової практики**, насамперед, у частині застосування процесуальних норм. Передбачуваність судової практики виконує в господарському судочинстві не лише правову, але й економічну функцію, оскільки дозволяє суб'єктам господарювання оцінювати судові ризики, планувати свою поведінку та мінімізувати витрати, пов'язані з судовим захистом. У цьому аспекті особливого значення набуває роль касаційної інстанції у формуванні єдиних підходів до застосування процесуального законодавства.

По-п'яте, важливим напрямом є **інтеграція економіко-правового підходу до оцінювання ефективності процесуальних норм**, що передбачає урахування транзакційних витрат бізнесу як релевантного критерію якості процесуально-правового регулювання. Такий підхід дозволяє перейти від формальної оцінки процесу до аналізу його реального впливу на господарський оборот і розглядати суд як інститут не лише правового, а й економічного порядку.

Висновки. Ефективність процесуально-правового регулювання є інтегральною правовою характеристикою процесуального законодавства та практики його застосування, яка відображає здатність системи процесуально-правових норм, принципів і механізмів у взаємодії з судовою діяльністю забезпечувати реалізацію конституційно визначених цілей правосуддя шляхом справедливого, неупередженого та своєчасного розгляду справ і вирішення спорів, гарантованого здійснення процесуальних прав і обов'язків учасників процесу та ухвалення реально виконуваних судових рішень, за умови оптимального співвідношення між досягнутим правовим результатом і витратами процесуальних ресурсів (часових, фінансових, організаційних) із дотриманням балансу приватних і публічних інтересів. Таким чином, ефективність процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві доцільно розуміти як здатність системи процесуальних норм і механізмів їх реалізації забезпечувати результат, що одночасно відповідає вимогам законності, справедливості, розумного строку та економічної доцільності. Вона не зводиться до формальної відповідності процедури закону, а передбачає оцінку реальної функціональної спроможності процесуальної форми забезпечити дієвий та виконуваний судовий результат за

оптимального зіставлення досягнутого правового ефекту та витрат процесуальних ресурсів (часових, фінансових, організаційних), із дотриманням балансу приватних і публічних інтересів.

Ефективність процесуально-правового регулювання формується як результат взаємодії нормативних, інституційних, правозастосовних та соціально-економічних факторів. У господарському судочинстві така ефективність набуває виразного економіко-правового змісту, оскільки процесуальні норми оцінюються не лише з позицій формальної законності, а й через їх реальний вплив на господарський оборот і рівень транзакційних витрат бізнесу. Запропонований підхід дозволяє розглядати господарський процес не як самодостатню формалізовану процедуру, а як інституційний інструмент забезпечення економічної стабільності та правової визначеності у сфері господарських відносин.

У цьому контексті оперативність судової діяльності постає як специфічний показник ефективності процесуально-правового регулювання. Вона впливає зі стандарту розумного строку як складової права на справедливий судовий розгляд та має безпосередній економіко-правовий вимір. Оперативність не є зовнішньою характеристикою діяльності суду, — вона становить внутрішню якість процесуальної форми, яка визначає її здатність забезпечувати своєчасне відновлення порушених прав без зниження рівня процесуальних гарантій. У господарських спорах часовий параметр розгляду трансформується в конкретні економічні наслідки, що зумовлює необхідність включення оперативності до системи критеріїв оцінювання ефективності.

Оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання — це системна науково обґрунтована діяльність із пізнання та аналізу, спрямована на встановлення ступеня відповідності нормативно закріплених процесуально-правових засобів, процедур і механізмів цілям, завданням та принципам відповідної галузі процесуального права, а також реальним потребам правозастосування, що здійснюється шляхом зіставлення нормативно визначеної моделі процесуальної діяльності з фактичними результатами її реалізації з метою забезпечення належного, своєчасного, справедливого та економічно доцільного захисту прав, свобод та законних інтересів учасників процесу; досягнення процесуальної економії, правової визначеності та передбачуваності судової діяльності; виявлення нормативних дефектів, колізій, прогалин і дисфункцій процесуально-правового регулювання; формування науково обґрунтованих висновків і рекомендацій щодо вдосконалення процесуального законодавства та практики його застосування.

Ефективність господарських процесуально-правових норм має оцінюватися через сукупність взаємопов'язаних критеріїв, які відображають не лише нормативну досконалість процесуального регулювання, але також його фактичну дієвість, економічну доцільність та здатність забезпечувати баланс інтересів у сфері господарських відносин. Відтак критерії оцінювання ефективності господарських процесуальних норм повинні формуватися як система взаємопов'язаних юридичних і економіко-правових інди-

каторів. Вони мають відображати не лише нормативну узгодженість і формальну досконалість процесуального регулювання, а й його фактичну дієвість, економічну виправданість, передбачуваність правозастосування та здатність забезпечувати баланс інтересів у сфері господарських відносин. Такий підхід дозволяє розглядати процесуально-правове регулювання як функціональний інструмент забезпечення ефективного господарського судочинства, а не як самодостатню формальну конструкцію; здійснювати комплексне оцінювання якості процесуального регулювання та уникати редукції ефективності до суто процедурних або статистичних показників.

Важливим чинником ефективності виступає співвідношення суддівського розсуду та меж судового активізму. Суддівський розсуд є необхідним інструментом адаптації процесуальних норм до конкретних обставин справи та забезпечення результативності процесу. Водночас його надмірна експансія здатна породжувати ризики для правової визначеності, сталості судової практики та довіри до судової системи. Отже, суддівський розсуд і судовий активізм мають подвійний ефект: вони можуть підвищувати динамічність і результативність процесу, але за відсутності належних інституційних обмежувачів — знижувати рівень передбачуваності правозастосування. Баланс між гнучкістю та стабільністю є однією з ключових умов ефективності процесуально-правового регулювання.

Підвищення ефективності процесуально-правового регулювання у господарському судочинстві можливе лише за умови відмови від нормативоцентричного підходу та переходу до функціональної моделі процесу, у межах якої процесуальні норми, суддівський розсуд і судова практика розглядаються як взаємопов'язані елементи єдиного механізму забезпечення ефективного, економічно доцільного й передбачуваного судового захисту прав суб'єктів господарювання. Саме така модель здатна забезпечити належний баланс між законністю, правовою визначеністю та потребами сучасного господарського обороту.

Функціональна модель процесу ґрунтується на розумінні процесуального права не як сукупності формально визначених процедур, а як інструментальної системи, призначеної забезпечувати досягнення цілей правосуддя в конкретних соціально-економічних умовах. У межах цієї моделі процесуально-правові норми, суддівський розсуд і судова практика розглядаються у їх функціональній взаємодії, а не ізольовано, що дозволяє оцінювати процес не за ступенем формальної досконалості, а за його реальною здатністю забезпечувати справедливий, своєчасний та економічно доцільний судовий захист.

Сутнісною ознакою функціональної моделі процесу є пріоритет цільового призначення процесуальних норм над їх формальною процедурною оболонкою. Процесуальна форма в такій моделі не заперечується, однак вона втрачає самодостатній характер і підпорядковується досягненню результату, що відповідає цілям судочинства та конституційним засадам правосуддя. Це означає, що процесуальні приписи оцінюються з позицій їх спроможності організувати судову діяльність таким чином, щоб мінімізувати надмірні процесуальні витрати, запобігти зловживанням та забезпечити баланс приватних і публічних інтересів.

Основний зміст функціональної моделі процесу полягає у переорієнтації ролі суду з пасивного «арбітра», обмеженого формальним дотриманням процедур, на активного процесуального «менеджера», відповідального за ефективну організацію судового розгляду. У цьому вимірі суддівський розсуд набуває системного значення як інструмент адаптації процесуальних норм до конкретних обставин справи, складності спору та поведінки його учасників. Водночас така активність не виходить за межі законності, а реалізується в межах і на підставі процесуального закону, що зберігає необхідний рівень правової визначеності. Доцільність переходу до функціональної моделі процесу в господарському судочинстві зумовлена, на нашу думку, економіко-правовою природою господарських спорів, для яких характерними є висока економічна ціна судового рішення, залежність господарської діяльності від швидкості та передбачуваності судового захисту, а також чутливість до рівня правової невизначеності. У таких умовах надмірно формалізований процес об'єктивно втрачає регулятивну ефективність, оскільки не здатний адекватно реагувати на динаміку господарських відносин і сприяє зростанню транзакційних витрат бізнесу.

Функціональна модель процесу дозволяє розглядати процесуальну економію не як факультативний елемент, а як структурний критерій ефективності господарського судочинства. Завдяки активному управлінню процесом суд отримує можливість пропорційно визначати обсяг доказування, оптимізувати процесуальні строки, оперативно реагувати на недобросовісну процесуальну поведінку сторін та забезпечувати концентрацію процесуальних дій. У результаті господарський процес набуває рис інструмента не лише юридичного, а й економічного впорядкування господарського обороту. Водночас функціональна модель процесу не заперечує ризиків, пов'язаних із розширенням ролі суддівського розсуду. Саме тому її реалізація передбачає наявність чітких інституційних і доктринальних обмежувачів, серед яких визначальне значення мають вимоги мотивованості судових рішень, стабільності судової практики та ефективного касаційного контролю. За відсутності таких запобіжників функціональний підхід може трансформуватися в надмірний судовий активізм, що суперечить принципу правової визначеності та знижує довіру до суду. Отже, функціональна модель процесу в господарському судочинстві постає як альтернатива нормативоцентричному підходу, яка дозволяє поєднати законність, процесуальну економію та економіко-правову доцільність судового захисту. Її впровадження створює передумови для підвищення ефективності процесуально-правового регулювання, зміцнення стабільності господарського обороту та утвердження суду як інституту не лише правової, а й економічної стабільності.

Впровадження функціонального підходу до оцінювання та конструювання процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві створює передумови для підвищення його результативності, зміцнення стабільності господарського обороту та утвердження суду як інституту не лише правової, а й економічної стабільності. Саме в цьому полягає системна наукова і практична значущість запропонованої концепції оцінювання ефективності процесуально-правового регулювання.

Перспективи подальших розвідок. Подальших досліджень потребують вироблення кількісно-якісних індикаторів впливу процесуальних механізмів на транзакційні витрати бізнесу; уточнення меж допустимого судового активізму в господарському процесі, зважаючи на принцип правової визначеності та вимоги передбачуваності судової практики; порівняльно-правовий аналіз інструментів процесуальної економії та протидії зловживанням процесуальними правами; розвиток функціональної моделі господарського процесу для оцінювання ефективності новел процесуального законодавства в умовах трансформації господарського обороту та викликів воєнного часу.

Список використаних джерел

1. Джавадов Х. А. Проблеми ефективності цивільного судочинства. Київ : Юридична думка, 2018. 334 с.
2. Коверзнев В. Ефективність судового захисту прав учасників економічних відносин як критерій забезпечення доступу до правосуддя. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. № 8. С. 82–86. <https://doi.org/10.32849/2663-5313/2020.8.13>.
3. Короед С. О. Мета господарського судочинства як основний вектор у підвищенні ефективності правосуддя в господарських справах. *Право і суспільство*. 2015. № 4. С. 39–45. URL: <https://t.ly/42-mV>.
4. Мельничук Р. Проблеми ефективності та швидкості вирішення адміністративних спорів та аналіз механізмів оскарження. *Юридичний вісник*. 2025. № 4. С. 84–91. <https://doi.org/10.32782/yuv.v4.2025.10>.
5. Ткачук О. С. Проблеми реалізації судової влади у цивільному судочинстві. Харків : Право, 2016. 600 с.
6. Ткачук О. Сучасні проблеми здійснення правосуддя в цивільному судочинстві України. *Національний юридичний журнал: теорія та практика*. 2016. nr. 2/2(18), pp. 106–111. *Instrumental Bibliometric National*. URL: <https://t.ly/7PiE>.
7. Кравчук С. Й. Теоретико-правові аспекти регулювання суспільних відносин. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету*. Серія Право. 2022. Вип. 69. С. 31–36. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2021.69.4>.
8. Цуркан-Сайфуліна Ю. В., Барабаш О. О. Оцінка ефективності правового регулювання через призму заохочувальних правових норм та правової культури. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського*. Серія: юридичні науки. 2024. Том 35 (74), № 1. С. 191–195. <https://doi.org/10.32782/TNU-2707-0581/2024.1/33>.
9. Берназюк Я. Строки судового розгляду: стандарт належного правосуддя (12.02.2026). *Судова влада України*. URL: <https://t.ly/UVrnX>.
10. Петриченко В. В. Адміністративне судочинство і проблема розумних строків: колізії законодавства та практика ЄСПЛ. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2025. № 5, част. 2. С. 276–281. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.05.2.41>.
11. Кожевников А.Ю. Розумні строки розгляду публічно-правових спорів адміністративними судами в контексті доступу до правосуддя під час воєнного стану. *Південноукраїнський правничий часопис*. 2024. № 3. С. 102–105. <https://doi.org/10.32850/sulj.2024.3.18>.

12. Подцерковний О. П. Щодо реформування господарського судочинства в світлі нових концепцій. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 4. С. 201–207. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.04.32>.
13. Беломестнов О. Ю. Ефективність реалізації права на судовий захист суб'єктами господарювання. *Правничий часопис Донецького національного університету імені Василя Стуса*. 2022. № 2. С. 113–126. <https://doi.org/10.31558/2786-5835.2022.2.12>.
14. Демченко А. О., Момот О. І. Про сутність понять «ефективність» та «результативність» в економіці. *Економічний вісник Донбасу*. 2013. №3 (33). С.207-210 URL: <https://t.ly/mC8Je>.
15. Цісельський О. В. Господарська юстиція в Україні та країнах ЄС: порівняльно-правовий аналіз. Дис. ... д-ра філос. 081 Право / Національний університет «Одеська юридична академія». Одеса. 2023. 242 арк. *eNUOLAIR. Репозитарій (відкритий електронний архів) Національного університету «Одеська юридична академія»*. URL: <https://t.ly/MBZIW>.
16. Рабінович П. М. Ефективність юридичних норм: загальнотеоретично-поняттєвий інструментарій дослідження. *Вісник Академії правових наук України*. 2008. № 1 (52). С. 13–21. *Бібліотека Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*. URL: <https://t.ly/PFjT5>.
17. Барак А. Суддівський розсуд. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 320 с.
18. Ясинок Д. М. Судова правотворчість та її межі в цивільному судочинстві України. Київ : Алерта, 2024. 226 с.
19. Шевченко А. В. Суддівський розсуд та суддівське свавілля: межі дозволеного та відповідальність за їх порушення. *Вісник кримінального судочинства*. 2018. № 3. С. 111–120. URL: <https://t.ly/Bpw 1>.
20. Ванджурак Р. В. Суддівський розсуд в умовах глобальних трансформацій сучасного суспільства. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія Право. 2025. Вип. 92, ч. 5. С. 293–300. <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.5.40>.
21. Система оцінювання роботи суду: стандарти, критерії, показники та методи. Розроблено та рекомендовано робочою групою з розробки системи оцінювання якості роботи суду за підтримки проекту USAID «Справедливе правосуддя». Затв. рішенням Ради суддів України від 02.04.2015 р. № 28. Київ, 2015. *Рада суддів України*. URL: <https://t.ly/S7-Et>.
22. Берназюк Я. Суддівський активізм і правовий моніторинг: як Верховний Суд впливає на якість законодавства (08.04.2025). *Судова влада України*. URL: <https://t.ly/dlm4W>.
23. Сидорович Р. М. Теоретико-правові аспекти аналізу іноземної юридичної практики: проблеми «судового активізму». *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 3. С. 394–399. <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2023.03.71>.

Декларації

Автори спільно (шляхом прямої комінукації між собою, обговорення всіх ключових аспектів статті та взаємообміну думками, написанням та об'єднанням в єдине ціле окремих фрагментів дослідження) формували ідею статті, її концептуальну основу, здійснили напрацювання загальних висновків та рекомендацій тощо. Так, автори спільно (без роздільного авторства) напрацювали основні критерії оцінювання ефективності господарських процесуальних норм, сформулювали шляхи та способи підвищення ефективності процесуально-правового регулювання в господарському судочинстві, з урахуванням потреб стабільності господарського обороту та сучасних умов здійснення правосуддя в Україні. Загальне керівництво дослідженням, адміністрування проекту та організацію роботи над дослідженням здійснював В. Щербина. Вкладом в дослідження В. Резнікової є методологія (визначення підходів, методів аналізу тощо), збір матеріалів, підбір джерел, аналіз і інтерпретація (опрацювання зібраних матеріалів, формування висновків, розкриття ролі суддівського розсуду і судового активізму в механізмі реалізації процесуальних норм, з'ясування та обґрунтування їхнього впливу на ефективність господарського судочинства та рівень транзакційних витрат бізнесу, виявлення ризиків та недоліків надмірного судового активізму для принципів правової визначеності, стабільності судової практики та ефективності процесуально-правового регулювання. В. Резнікова обґрунтовувала сутність і основний зміст функціональної моделі господарського процесу як методологічної альтернативи нормативно-центричному підходу до організації судового розгляду. В. Щербина здійснював кінцеве наукове редагування, доопрацювання та вичитування тексту, був відповідальним за стилістичну єдність та взаємоузгодженість всіх фрагментів тексту, остаточне злагожене та вивірене (термінологічно, стилістично тощо) формулювання всіх ключових категорій (за наслідками спільної розробки авторами необхідного понятійно-категоріального апарату). В. Резнікова структурувала дослідження, вибудувала його систему.

Дослідження виконано без зовнішнього фінансування у рамках тем «Удосконалення нормативно-правового забезпечення сталого правосуддя у світлі євроінтеграційних прагнень України» (державний реєстраційний номер: 0124U003063), а також «Правове забезпечення сталого розвитку економіки України в умовах євроінтеграції» (державний реєстраційний номер: 0124U003297), що здійснюються у Київському національному університеті імені Тараса Шевченка.

Конфлікт інтересів у авторів відсутній.

Автори не використовували інструментів штучного інтелекту. Авторі підтверджують самостійність виконання дослідження, формування аргументації та висновків. Авторі несуть повну відповідальність за зміст статті.

Надійшла до редакції	02.01.2026	Оприлюднена онлайн	23.02.2026
Прийнята до друку	19.02.2026	Опублікована	30.03.2026

Victoriia RIEZNIKOVA, Valentyn SHCHERBYNA,
(*Taras Shevchenko National University of Kyiv*)

Assessment of the Effectiveness of Procedural-Legal Regulation: the Commercial-Procedural Aspect

Taking into account the constitutional foundations of justice and the specifics of procedural law, the essence and content of the category of «effectiveness of procedural-legal regulation» are revealed. The factors determining the effectiveness of procedural-legal regulation are identified, and their specificity in the commercial-procedural dimension is substantiated. The role of judicial discretion and judicial activism in the implementation of procedural norms is examined, and their influence on the effectiveness of commercial adjudication and on transaction costs for businesses is clarified. Attention is paid to the analysis of the risks and shortcomings of excessive judicial activism in relation to the principle of legal certainty, the stability of judicial practice, and the effectiveness of procedural-legal regulation. The essence and main content of the functional model of the commercial procedure are substantiated as a methodological alternative to the norm-centric approach to organising judicial proceedings. The main criteria for assessing the effectiveness of commercial procedural norms are determined, oriented toward combining legal and economic-legal indicators, including: the effectiveness of procedural-legal regulation, procedural economy, the dynamism of the judicial process, the optimal balance of the interests of the individual, society, and the state, judicial practice, the guaranteed realization of procedural rights, and the adaptability of procedural-legal norms. Ways and methods for increasing the effectiveness of procedural-legal regulation in commercial adjudication are formulated, taking into account the need for stability of commercial turnover and the contemporary conditions for the administration of justice in Ukraine. It is emphasised that the effectiveness of commercial procedural-legal norms should be assessed using a set of interrelated criteria that reflect not only the normative perfection of procedural regulation but also its practical operability, economic efficiency, and capacity to ensure a balance of interests in commercial relations. Such an approach makes it possible to consider procedural-legal regulation as a functional instrument for ensuring effective commercial adjudication, rather than as a self-sufficient formal construct.

Keywords: *effectiveness of procedural-legal regulation, criteria for assessing the effectiveness of procedural-legal regulation, judicial discretion, judicial activism, judicial practice, commercial procedure, commercial adjudication, functional model of the commercial procedure.*